

TANULMÁNYOK

VUKMAN PÉTER*

Konfliktusos mindennapok

*Magyarok és délszlávok a bajai háromszögben
(1944 októbere és 1956 között)***

Everyday Life Conflicts. Hungarians and South Slavs in the
Baja Triangle (between October 1944 and 1956)

ABSTRACT: The Hungarian–Yugoslav relations between 1945 and 1956 had a profound impact on the lives of the South Slavic minorities in Hungary. Based on archival sources, I am examining how the relations between ethnic Hungarians and the Southern Slavs living in the so-called Baja Triangle, a border region at the Yugoslav–Hungarian border, were shaped and influenced by the major political processes of those eventful years. The tensions of the years following World War Two were still vividly remembered by the local population years later, and several factors played a role in their intensity. Although the tensions between 1948 and 1956 did not reach the intensity of earlier years, the verbal give-and-take over language use and the ethnic colour of the clashes showed a certain continuity.

KEYWORDS: Hungarian–Yugoslavian relations (1945–1956), South Slavic minorities in Hungary (1945–1956), the Baja triangle, Bunjevci in Hungary, Soviet–Yugoslavian conflict, border region

A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944 októbere és 1956 között meglehetősen változatosan alakultak. A II. világháborút követően látványosan javuló viszony 1948 tavaszától, a szovjet–jugoszláv konfliktus kirobbanásával drámai gyorsasággal megromlott, majd 1953-tól egy normalizálódási folyamat vette kezdetét. A javuló

* A szerző történész, a Szegedi Tudományegyetem Történelmi Intézetében az Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszék docense. E-mail: vukmanpeter@gmail.com

** Tanulmányom a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatásával, a „Hatalmi politika és mindennapok, magyarok és délszlávok a bajai háromszögben (1945–1956)” téma keretében valósult meg.

tendencia az 1956-os forradalomig tartott, majd 1956 novemberétől újból elhidegült a két ország egymástól. Ez a hullámzó viszony mind a magyarországi délszlávok, mind a jugoszláviai magyar kisebbség életére alapvető hatást gyakorolt. Különösen igaz ez a határ közelében élőkre. Tanulmányomban egy határmenti régió, az úgynevezett bajai háromszög térségében vizsgálom meg, hogyan alakult az ott élő magyarok és délszlávok egymással való kapcsolata, azt miként befolyásolták a nagypolitikai folyamatok. Mivel a korszak forrásokkal bőségesen adatolt, és a feszültségek intenzitása szintén ekkor volt a leghevesebb, az első, terjedelmileg leghosszabb fejezet az 1944 októberét követő, feszültségekkel teli időszokról szól. Néhány jellemző példa bemutatásán túl kitérek a magyar–délszláv ellentétek okaira, és arra is utalok, hogy milyen szerepet játszott a konfliktusokban a délszlávok pártkötődése. A kronologikus elvet követve a második fejezet a szovjet–jugoszláv konfliktus éveiről (1948–1953) szól, abban a magyar–délszláv súrlódások mellett a korábbi kitüntetett helyzetét elvesztett délszláv kisebbség félelmeit és a hatóságok reakcióit is érintem. A harmadik fejezet az 1953 utáni normalizálódás légkörében vizsgálja a helyi lakosság aggodalmait és reményeit.

A Miniszterelnökség Kisebbségi és Békeelőkészítési Osztályán 1946-ban a bajai háromszögről készített elemzés így határozta meg az 1245 km²-nyi kiterjedésű, mintegy húsz települést magában foglaló régió határait, köztük a 30 ezer lakosú Baját is:

„A bajai háromszöget egyrészlől a Baja–Zombor vasúti szárnyvonal észak-déli irányú Béregig húzódó vonulata, másrészlől a Baja–Szabadka nyugat-kelet irányú vasútvonal Csikériáig húzódó vonulata alkotja. A két szárny közé (mindegyeszen a jugoszláv határig terjedő területen) bezárva fekszenek azok a községek, amelyek annak idején a bajai háromszög zömét képezték. E községekhez még a bácsalmási járás 5 nagyközségét (Mátételke, Tataháza, Mélykút, Kunbaja és Bácsalmás) számítva a bajai háromszög egész kiterjedése teljessé válik.”¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. októberi összeomlását követően a térséget szerb csapatok szállták meg. Jugoszlávia az I. világháborút lezáró békekonferencián magának követelte a területet, katonaságát csak 1921 augusztusában vonta ki onnan.² Az 1941-es népszámláláskor a háromszög 109 621 fős lakosságának

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-A-1-n-9/e-1946 (5. d.). A bajai háromszög.

² A témára vonatkozóan lásd Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék: Forum, 2004. 54–63. és 105–108.; Hornyák Árpád: Bácska-Baranyai térség az I. világháború után – A szerb megszállás. In: Uő.: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs: Boncz Nyomdaipari Kft, 2010. 7–21. és Papp Árpád (szerk.): *Délszlávok Párizsban. Egy határszakasz megrajzolásának krónikája és dokumentumai*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2021, különösen: 304–308.

nagy többsége magyar anyanyelvűnek vallotta magát (73 241 fő, 66,8%), de jelentős volt a németek (27 888 fő, 25,4%) és a délszlávok (8120 fő, 7,5%) száma is.³ A trianoni Magyarország területén az anyanyelvet tekintve összesen 48 143-an vallották magukat délszlávnak (nagy többségük horvát, bunyevác-sokác, kisebb számban szerb és szlovén volt), vagyis az ország déli határa mentén kisebb-nagyobb szigeteket alkotó és az ország több más megyéjében szórványban élő délszlávok mintegy hatoda (16,86%) a bajai háromszög területén élt.⁴ Legtöbben Hercegszántón (1328 fő, a település lakosságának 38,02%-a), Katymáron (1335 fő, 26,78%) és Garán (1047 fő, 23,40%) éltek, további jelentősebb településeik Felsőszentiván (616 fő, 21,62%), Csávoly (472 fő, 14,50%) és Csikéria (493 fő, 24,25%) voltak. Nagy többségük bunyevácnak és sokácnak (Hercegszántó), kisebb részük horvátnak vallotta magát, de Hercegszántón szerbek is nagyobb számban éltek (319 fő).⁵ Forrásaim a magyarországi déli szláv (szerb, horvát, sokác, bunyevác, szlovén és vend) közösségekre leggyakrabban a délszláv elnevezést használták, tanulmányomban én is ezt a gyakorlatot alkalmazom. (A bunyevác, sokác elnevezés leginkább az 1945–1946 során keletkezett iratokban fordul elő.) Azokban az esetekben, ahol egyértelmű, hogy mely közösségekhez tartozórol van szó, ott én is megnevezem azokat.

Nemzetiségi feszültségek, magyar–délszláv együttélés a második világháború után (1944 októbere és 1948 között)

1944 októberét követően a bajai háromszög határ közeli falvait jugoszláv katonaság szállta meg, az OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda, azaz a Népvédelmi Osztály)

³ MNL OL XIX-A-1-n-9/e-1946 (5. d.). A bajai háromszög. A bajai háromszög néven ismeretes délvidéki területre lakosságának nemzetiségi adatai 1880–1940. évek között.

⁴ Magyarország népességének 1941-es anyanyelvi és nemzetiségi megoszlását a trianoni országterületre átszámítva táblázatos formában közli: Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon 1945–1948. In: Bíró László – Hornyák Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest: MTA BTK Történelmi Intézet, 2016. 341. 3. táblázat.

⁵ A települési adatok az Országgyűlési Könyvtár honlapján elérhető *Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa* alapján készültek. Az adatbázis a sokácok és a bunyevácok számát a horvátokkal együtt adja meg. https://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php (Utolsó letöltés: 2024. november 5.) A bunyevácok ősei Dalmáciából, a Dinári-hegység és a Svilaja közti vidékről, valamint Nyugat-Hercegovinából az oszmán hódítások következtében érkeztek a Duna mentére. Történetükre lásd Skenderović, Robert: *Povijest podunavskih hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*. Subotica – Slavonski Brod: Zavod za kulturu vojvodanski Hrvata – Hrvatski institut za povijest, 2017. A bunyevácok horvát nemzetudatára: Sokcsevits Dénes: A horvátság csángói: a bácskai bunyevácok a horvát, a magyar és a szerb nemzeti integrációs törekvések ütközőpontján. In: *Üő.: Mozaikkockák déli szomszédaink történetéből*. Budapest: Rubicon Intézet, 2022. 75–86.

szervei a helyi délszlávok képviselőiből népfelszabadító bizottságokat és fegyveres milíciákat hoztak létre a térség vegyesen lakott falvaiban, többek között Katymáron, Garán, Hercegszántón, Vaskúton, Csávolyon és Bácsalmáson. Baját leszámítva a tényleges hatalom egészen 1945 februárjáig–márciusáig a népfelszabadító bizottságok kezében volt. A megszálló jugoszláv erők lefegyverezték a csendőrséget és a községben állomásozó magyar csapatokat, akadályozták a magyar postaszolgálat és a magyar közigazgatás működését. A jugoszláv partizánok a hatalom teljhatalmú megtestesítőjeként léptek fel, raboltak, fosztogattak. Többen erőt demonstrálandó, gépfegyverrel járták a falvakat, és a magyarokat verték, ijesztgették.⁶ Az ellentétek gyakran sértegetésben, a másik nyelvének becsmúrázásában nyilvánultak meg, és a tényleges hatalom egyik fontos jelzője volt, hogy a különböző nemzetiségekhez tartozók a nyilvánosság előtt és a közösségi terekben milyen nyelven érintkeztek, érintkezhetek egymással. A Jugoszláviából hazatért garai partizán, Dujmov Miksa a világháborús győztes magabiztosságával jelentette ki, egyben a falun belüli erőviszonyokra is utalva: „*ti szar magyarok, itt mi vagyunk az urak és nem ti, mert a szlávok nyerték meg a háborút*”⁷. Más alkalommal így fenyegetőzött: „*ti gané magyarok, majd mi jövünk és számolunk veletek*”, és „*nem akarok magyar szót hallani, elég volt ebből a fanyelvből*”.⁸ Hasonlót a szintén partizánként harcoló Osztrogonác Mátyás is megfogalmazott: „*nehogy meghallja azt, hogy a bunyevác lányokkal magyarul beszéljen, mert itt mi partizánok vagyunk az urak és úgy lesz, ahogyan mi akarjuk*”.⁹ Osztrogonác József pedig így nyomatékosított: „*Élég volt a magyar beszédből, a magyaroknak nincs itt semmi keresnivalójuk. [...] Így is akarom, ne halljak több magyar szót itten.*”¹⁰

A fegyverszüneti egyezmény aláírását (1945. január 20.) követően a jegyzők és más tisztviselők megérkezésével a magyar közigazgatás 1945 tavaszára

⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O-9553/2. 74. Jelentés. Baja, 1948. augusztus 22.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 157. Jelentés. Baja, 1953. május 18.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 212. Környezetanulmány. Gara, 1953. január 21.; Fehér Mária: A Bács-Bodrog megyei délszlávok alsófokú oktatásának történetéhez 1945–1948. *Bács-Kiskun megye múltjából* 5, 1983. 542–543. Népfelszabadító bizottságok az ország más, délszlávok lakta területein is létrejöttek, az egyik legkorábbi testület 1944. október közepén Szeged szomszédságában, Szőregen alakult meg. Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban: AJ) 507 CK SKJ IX 75/III–8. Jugoslovenske manjine u Madjarskoj 16.; AJ 507 CK SKJ XVIII–K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj 96. A helyi délszlávok körében több helyütt mozgalom indult a térség Jugoszláviához csatolásáért. Kumcev Aleksandar szegedi kereskedő 1945. január 1-jére e célból délszláv nagygyűlést szervezett Szegedre, a Rába-vidéki szlovének körében pedig a monostori Konkolyt Ferenc vezetésével indult agitáció a térség Jugoszláviához csatolásáért. AJ 507 CK SKJ XVIII–K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 105.

⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 71. Jelentés. Baja, 1954. február 19.

⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 185. Jelentés. Baja, 1953. május 18.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 275. Jelentés. Baja, 1953. július 1.

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 114. Jelentés. Baja, 1953. január 20.

fokozatosan kiépült, a rendőrség és az ekkor megszerveződő határőrség átvette a rendfenntartó és határőrizeti feladatokat, a népfelzabardító bizottságokat pedig mindenhol feloszlatták, de a magyarok és a délszlávok közti feszültségek nem csökkentek. Ehhez több tényező is hozzájárult: (1) népességmozgások a bajai háromszögben; (2) a magyar–jugoszláv határ megváltoztatásával kapcsolatos helyi agitáció és (3) a magyarországi délszláv kisebbség nyomásgyakorló eszközként való felhasználása a jugoszláv vezetés kezében.

A front közeledtével jelentős népmozgások érintették a térséget. A megtorlástól és üldöztetéstől tartva tömegesen keltek útra és érkeztek a háromszög falvaiba a bánáti és dél-bácskai németek, de itt rekedtek a frontról és a hadifogságból megszökött német és magyar nemzetiségű férfiak is, akik visszatérését Jugoszláviába a jugoszláv hatóságok megakadályozták. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a Dél-Bácskába az 1941-es visszacsatolást követően telepített bukovinai székelyek menekülése. 1944 őszén mintegy tíz-tizenötezer menekült zsúfolódott össze a térségben, ellátásukról a helyieknek kellett gondoskodniuk. Mindez már önmagában is számos súrlódási felületet nyithatott. 1945 február közepétől újabb bukovinai székely csoportokat telepítettek le a régió falvaiba, ellátásukról kezdetben szintén közadakozásból kellett gondoskodni. A kollektív bűnösség elvének alkalmazásával 1946. május 15-én kezdetét vette a német kisebbség kitelepítése – hátrahagyott ingó és ingatlan vagyonukra mind a magyarok, mind a délszlávok szemet vetettek. Az 1948-ig kitelepített közel 13 ezer német nemzetiségű lakos helyére az ország más részéről és a csehszlovák–magyar lakosságcsere részeként a Felvidékről érkeztek magyar telepes családok.¹¹ A népességmozgások tehát alapjaiban rajzolták át a régió demográfiai arculatát, megbontották a helyi hatalmi viszonyrendszereket és kapcsolati hálókat, és feszültséghez vezettek a megmaradt őslakosok és az újrakezdés reményével érkezők között. A Délvidékről 1944 őszén kiutasított és a bajai háromszögben álláshoz juttatott magyar közigazgatási alkalmazottakat, tisztségviselőket, tanárokat és tanítókat a helyi bunyevác lakosság meglehetősen bizalmatlanul fogadta, és bárminemű megkülönböztetés nélkül fasisztaként bélyegezte meg őket.¹² Többen úgy gondolták közülük, hogy az 1941 és 1944 között Jugoszláviában szolgálatot teljesítő főispánok, főjegyzők, jegyzők és tanítók a helyi magyarokat a délszlávok ellen uszították, ugyanakkor szimpatizáltak a Jugoszláviából menekültekkel, és menedéket adtak az onnan elüldözött sváboknak.¹³

¹¹ A kérdésre részletesebben lásd: Tóth Ágnes: Népmozgások Csonka Bács-Bodrog vármegyében (1945–1948). *Barátság*, 1996/1. 1226–1230.; Tóth Ágnes: Telepítések Csátalja, Gara és Vaskút községekben 1945–1949 között. *Aetas*, 1987/1. 31–67.; Tóth Ágnes: *Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében 1945–1948*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1989.

¹² Tóth Ágnes: Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. *Bács-Kiskun megye múltjából* 14, 1998. 306.

¹³ MNL OL M-KS 274. f. 10. cs. 36. ó. e. 14–15. Jelentés a magyarországi antifasiszta délszlávok 1946. május 19-én Baján tartott országos nagygyűlésével kapcsolatos népgyűlésről. Jelentés az Antifasiszta Frontról.

Másrészt a népfelzabardító mozgalmak megalakulását követően Karagity Antun garai népi író vezetésével a helyi délszlávok körében mozgalom indult a térség Jugoszláviához csatolásáért. Aláírást gyűjtöttek a falvakban, majd Karagity vezetésével küldöttségük 1945. január 10-én Belgrádban személyesen Titóval is találkozott.¹⁴ A jugoszláv partizánok a magyar közigazgatás kiépülését követően is át-átjártak a határon, raboltak, fosztogattak, és jugoszláv területről, a határ túlsó oldalán fekvő Regőcéről (Ridica) kiindulva Karagity is folytatta a határváltozással kapcsolatos agitációját. E célból többször horvát és magyar nyelvű plakátokat függesztett ki és röpiratokat terjesztett a bajai háromszög falvaiban, izgalomban tartva a helyi lakosságot és aggodalommal töltve el a politika aktorait. A szórólapokon a délszlávok sanyargatásáról, a világháborús győztesként őket megillető jogok követeléséről írtak, és hitet tettek a bajai háromszög Jugoszláviához tartozása mellett: „*Nemsokára újból lengeni fognak a jugoszláv zászlók a Bajai háromszögben!*” – ahogyan azt egy Csávolyban talált horvát nyelvű röplapon olvashatjuk.¹⁵ 1945. augusztus 20-án a határt illegálisan átlépő Karagity vezetésével a bunyevácok egy csoportja „*Éljen Tito!*”, „*Éljen Sztálin!*”, „*Éljen Jugoszlávia!*” kiáltások közepette bevonult Bajára – 1944 novembere és decembere után immáron harmadszor. Karagity magát a bajai háromszög kormányzójává kiáltotta ki, a városházán két órán át lengett a jugoszláv zászló.¹⁶

Habár Jugoszlávia hivatalos formában sem a bajai háromszög, sem az ország más vidéke iránt nem lépett fel területi igényekkel, a kérdést egészen 1946 tavaszáig lebegtették.¹⁷ Magyarországgal kapcsolatos céljai elérése érdekében a jugoszláv

¹⁴ Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban: AJ) F. 836. KMJ, I-2-a/55. Prijem delegacije Naroda basj-kog trokuta kod Maršala Tita, 10. I. 1945.

¹⁵ Az idézet helye: MNL OL XIX –J–1–1–(1945–1964)–Jugoszlávia–16/c 50/pol/1948 (22. d.) Szlávok a bajai háromszögben című délszláv röplap fordítása. Csávoly, 1945. március 22. A további plakátokra: Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban: AJ) 50-63-23. Hrvati u Bajskom trokutu, 1945. március 8.; AJ 50-63-25. Drugovi i drugarica! 1945. július 21.; AJ 50-63-26. Néptársak és néptársnők! 1945. július 21.; AJ 507 CK SKJ IX 75/III-2. Drugovi i drugarica! Draga naša mađjarska braćo i sestre u Bajskom trokutu, 1945. július 21. Hasonló tevékenységet az ország nyugati, horvátok és szlovének lakta falvaiban is megfigyelhetünk: 1945 májusában a letenyei járás területén, a Rába-menti szlovén falvakban és Szentgotthárdon jugoszláv fegyveres alakulatok garázdálkodtak, és a terület legrövidebb időn belül Jugoszláviához kerülését hirdették. MNL OL XIX–J–1–k–(1945–1964)–Jugoszlávia–16/b–1874/pol/1946 (22. d.). Jugoszláv propaganda. Letenye, 1945. máj. 16., MNL OL M–KS 274. f. 10. cs. 78. ö. e. 1. MKP budapesti központjának. Szentgotthárd, 1945. máj. 27. 1945 októberében Felsőszőlőnőkön a határon átjött partizánok gyűléseket hívtak össze, amelyeken a szentgotthárdi járás, Körmend és Szombathely Jugoszláviához csatolásáról szónokoltak. MNL OL XIX–J–1–k–(1945–1964)–Jugoszlávia–18/b–32499/1945 (15. d.). Szóbeli jegyzék, 1945. okt. 19.

¹⁶ MNL OL XIX–J–1–k–(1945–1964)–Jugoszlávia–16/c–32267/1945 (22. d.). Jegyzőkönyv. Gara, 1945. augusztus 29.

¹⁷ A határkérdésre bővebben lásd Hornyák Árpád: Határkérdés és kisebbségek a második világháborút követő magyar–jugoszláv államközi kapcsolatokban, 1944–1946. *Kisebbségkutatás*, 2015/2. 142–158.; Hornyák Árpád: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok.

vezetés egyébként már 1944 őszétől nyomásgyakorlásként, eszközként használta fel a délszláv kisebbséget, és gyakran az egyén szintjén is követelte az irányukban elkövetettnek vélt vagy valós sérelmek kivizsgálását és a feltételezett bűnösök szigorú megbüntetését. 1945. december 19-én Lazar Brankov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) mellé delegált jugoszláv misszió diplomatája¹⁸ minden kertilés nélkül közölte Rex József minisztériumi segédtitkárral,¹⁹ hogy a kétoldalú kapcsolatok javításának feltételeként Jugoszlávia egészen konkrétan az alábbi három területen vár el mielőbbi eredményt:

1. Magyarország adja ki a Jugoszlávia részéről kért háborús bűnösöket;
2. legalább olyan mértékben és olyan formák szerint biztosítsa a délszlávok oktatási lehetőségeit, mint ahogyan a magyarok Jugoszláviában azt megkapják;
3. a délszláv nemzetiségűek bántalmazásának megszüntetése.²⁰

A helyi feszültségek, a bajai háromszögben élő délszlávok céljai és törekvései tehát a párt- és az államközi kapcsolatok dimenziójába emelkedtek, miközben a délszlávok önbizalmát növelte, hogy a hátuk mögött tudták a jugoszláv vezetést, és ez lehetővé tette számukra, hogy még inkább hangot adjanak vélt vagy valós sérelmeiknek, ahogyan az az iskolakérdésben is történt.

A II. világháború utáni nemzetiségi oktatást az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. október 24-i rendelete szabályozta, és lehetővé tette, hogy tíz tanuló felett a szülők kérhetik az anyanyelven történő tanítást vagy anyanyelvük nemzetiségi nyelvként történő oktatását, húsz tanuló jelentkezése felett pedig előírta a nemzetiségi tanítási nyelvű iskola megnyitását. A rendelkezést, amely nem ismerte el a nemzetiségek anyanyelvi oktatását egyéni és kollektív nemzetiségi jogként, és

Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In: Bíró László – Hornyák Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest: MTA BTK Történeti Intézet, 2016. 315–335. Arról, hogy a békekonferencián végül mégsem fognak területi követelésekkel fellépni Magyarországgal szemben, Josip Broz Tito 1946. május 27–28. közötti (Sztálin életében egyébként utolsó) moszkvai látogatásakor tájékoztatta a szovjet vezetést, majd a döntésről június 4-én Lazar Brankov informálta Heltai miniszteri osztálytanácsost. Mezei Géza (szerk.): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Budapest: Új Mandátum, 2001. 175–178.; MNL OL X 10872-12486 X 4831. IV-110. Feljegyzés. 1946. június 4.

¹⁸ Lazar Brankov politikai tevékenységére lásd: Vukman Péter: *Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949)*: Lazar Brankov. *Századok*, 2014/4. 959–981.; Vukman Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”. *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Budapest–Pécs: ÁBTTL–Kronosz, 2017. 45–73., 187–198., 221–230.; Vukman Péter: „Tito legszívósabb ügynöke.” Lazar Brankov Magyarországon (1945–1956). In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 291–313.

¹⁹ Rex Józsefre lásd A. Sajtó Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben: Rex József. Forrás*, 2009/7–8. 89–109.

²⁰ MNL OL MNL OL XIX–J–1–k–(1945–1964)–Jugoszlávia–4/af–44/1945. (4.d.). Feljegyzés. 1945. december 19.

nem vette figyelembe a kisebbségi közösségek sokféle nyelvi és nyelvhasználati tagoltságát, különösen a délszlávok fogadták elégedetlenkedve. Eleve elutasítóan viszonyult hozzá a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja (MSZAF), tiltakozásaikat a SZEB mellé delegált jugoszláv misszió is támogatta, és sérelmeikről a jugoszláv sajtó is rendre beszámolt. A hiányosságokat az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1946. január 5-én kelt rendelete és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium február 15-én kelt végrehajtási utasítása orvosolta: a rendelet végrehajtása során nem a szülők kéréséből, hanem a település népesedési adataiból kellett kiindulni, és a tanfelügyelő a beíratást minden olyan településen köteles volt elrendelni, ahol legalább tizenöt, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó tanuló élt. Habár a délszlávok a későbbiekben is hangot adtak sérelmeiknek, a németek és a szlovákok helyzetéhez képest esetükben a nemzetiségi oktatás kiegyensúlyozottnak volt tekinthető.²¹ Erre utal az is, hogy a MSZAF délszláv tagozatának kérésére 1946 októberéig 38 új tanítási nyelvű népiskola, illetve tagozat felállítását rendelték el, a bajai háromszög területén Bácsalmáson, Bácsbokodon, Bajaszentistvánon, Csávolyon, Garán, Katymáron, Hercegszántón, Vaskúton, Felsőszentivánon és Csikérián (az utóbbi településen tagozatként).²²

A magyar–délszláv feszültségek parazsa 1945–1946 fordulóján a nemzetiségi oktatás kérdésétől függetlenül is komolyabban felizzott. A feszültségek egyik gyújtópontját azok a karhatalmi szervek és a helyi délszlávok közötti, gyakran tettlegességig fajuló szóváltások, sértegetések jelentették, amelyeknek jelentős része a jugoszláv hadseregből leszerelő és hazatérő délszláv nemzetiségű fiatalok ellen irányult. A bácsalmási Petrics Pétert és Petrics Istvánt 1945 októberében a helyi határőrparancsnok megverte, miközben durván szidalmazta és „*büdös partizánok*”-nak nevezte a testvéreket, akiknek délszlávként nincs helyük a magyarok országában.²³ 1945. december 29-én a határból hazafelé tartó Aladzsics Istvánt először két rendőr verte meg, majd a menekülni próbáló garai földművest egyikük közelről agyonlőtte.²⁴ Két héttel később, 1946. január 11-ére virradó éjjel a rendvédelmi erők tagjai egy garai bunyevác földművest (neve nem derül ki a forrásból) gyilkoltak meg.²⁵ Többször előfordult, hogy falusi rendezvények

²¹ Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993*. Budapest: Ister, 2000. 61–69. és Tóth, 2016. 355–358.

²² MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)–Jugoszlávia–16/c–3165/pol/1946 (22.d.). A vallás- és közoktatásügyi miniszter a pécsi tankerületi főigazgatónak. Budapest, 1946. október 31.

²³ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-115. Jelentés a magyar–jugoszláv bizottság 1946. márc. 29–30-ig Baján, a bajai háromszögben és Mohácson végzett kiszállásának eredményeiről. II. melléklet.

²⁴ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-113. Bizalmas tájékoztató, 1946. január 19. 44. szám; MNL OL XIX-A-1-n-2503/z/1946 belv (5. d.). Délszláv lapszemle, 1946. február 2.

²⁵ MNL OL XIX-A-1-d-sz.n.-1946 (1. d.). Jugoszláv delegáció, magyarországi SZEB a miniszterelnök úrnak. Budapest, 1946. január 12.

torkolltak verekedésbe, főleg, ha táncos vigasságról volt szó. Így történt 1946 elején Katymáron is, miután a bunyevác mulatságon Sági László hadnagy parancsára három szuronyos magyar katona igazoltatni próbált két jugoszláv katonát.²⁶ Gyakoriatok voltak a házkutatások is. Előfordult, hogy a fegyverek után kutató katonák és határőrök az egész falut körbezárták. Habár a házkutatások célja jogos volt (a háborút követően a lakosság jelentős mennyiségű fegyvert birtokolt), az óhatatlanul elkerülhetetlen szóváltások, verbális és fizikai adok-kapok csak tovább élezték a feszültséget, újabb adalékkal szolgálva a délszlávok vádjaihoz, akik minden ilyen lépésben azonnal etnikai dimenziót láttak és láttattak.²⁷

A vélelmezett sérelmek a jugoszláv propaganda számára is munícióval szolgáltak, azokat a délszlávok egésze ellen irányuló jogtiprásként általánosították. A Tanjug jugoszláv hírügynökség tudósítását a Baranya megyei, Mohács és Baja környéki falvakban 1946. január 6–8. között vizsgálódó magyar–jugoszláv vegyesbizottság látogatásáról valóságos sérelmi katalógusnak tekinthetjük.²⁸ A beszámoló többek között arról tájékoztatta a jugoszláv olvasókat, hogy Hercegszántón a házak falán „*Le a vadrácokkal!*” felirat olvasható, a határőrök sértegetik a szabadságra hazaérkező partizánokat, és bántalmazták a faluban partizán dalokat éneklőket. Garán mindennaposak a délszlávok elleni végzások, a házkutatások – ezeket „*szlávellenes razziának*” nevezik – és a letartóztatások. Egyes értesülések szerint Szabó Zoltán hadnagy, a garai határőrség parancsnoka mintegy 60, a „*szláv fasisztaellenes arcvonal*” gyűléséről hazatérő bunyevác ifjat tartóztatott le, fogva tartóik szidalmazták őket és kijelentették: „*Jó magyarok lesztek vagy eltűntök innen!*”. Bácsborsódban egy rendőrfőhadnagy és öt rendőr véresre verte Mándics Marint, állítólag mindössze azért, mert Sztálint és Titót ábrázoló képeket találtak nála. A verbális erőszak elharapózása gyakran most is a nyelvhasználathoz kapcsolódott. Szeptember 25-én a garai Bastics József egy horvát dalokat éneklő gyermeksoportot zavart meg, a karácsonykor barátnőjével „*Tito dalokat*” éneklő Mándics Mária katonák támadtak azzal, hogy „*aki ilyen dalokat énekel, menjen Jugoszláviába*”.²⁹

A feszültségek kiéleződése összefüggésben állhatott azzal, hogy Karagityot 1945. november 28-án a jugoszlávok visszaengedték a bajai háromszögbe,³⁰ ahol nagy lendülettel fogott hozzá a MSZAF helyi szervezeteinek létrehozásához,

²⁶ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-115. Jelentés a magyar–jugoszláv bizottság 1946. márc. 29–30-ig Baján, a bajai háromszögben és Mohácson végzett kiszállásának eredményeiről. II. melléklet.

²⁷ MNL OL XIX-A-1-e-IV/2. tétel-sz.n-1946 (1. d.). Feljegyzés a jugoszláv–magyar viszonyról. Budapest, 1946. január 3.

²⁸ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-113. Bizalmas tájékoztató. 1946. január 19. 44. szám.

²⁹ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-113. Bizalmas tájékoztató, 1946. január 19. 44. szám.

³⁰ AJ 50–63–41. M. br. 43/1946. 1946. május 9. Karagity visszatérését a magyar hatóságok nem tiltották meg: a miniszterelnökség inkább azon az állásponton volt, hogy tevékenységét figyelemmel kell kísérni és az első törvényellenes lépése esetén közigazgatási vagy bírósági eljárást

felvonulásokot és gyűléseket tartva a térség falvaiban (a fentebb említett garai falvakat is egy ilyen gyűlést követően tartóztathatták le). A garai népi író hazaküldése minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy a november 4-én tartott nemzetgyűlési választásokon a legtöbb szavazatot a Kisgazdapárt kapta, így nem a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) számára kedvező, a Magyar Kommunista Párt (MKP) győzelmét hozó eredmény született. 1945–1946 fordulóján felerősödött a magyarországi délszláv kisebbség állítólagos sanyarú sorsát középpontba állító jugoszláv diplomáciai nyomásgyakorlás, és a jugoszláv sajtóban a Magyarország-ellenes propagandakampány. Ennek mintegy nyitányát képezhette az előbb részletesen ismertetett Tanjug-közlemény.

A bajai háromszögben 1946. január 6–8-án, a vegyesbizottság tagjaként tett látogatását követően Bassola Zoltán, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára elismerte, hogy Hercegszántón és Garán „szinte már forradalmi” a hangulat. Úgy vélte, mindezt a határőrök partizánokkal és hozzátartozóikkal szembeni viselkedése váltotta ki, megoldásként pedig javasolta, hogy a vegyesen lakott településeken a hivatali feliratok kétnyelvűek legyenek, a közigazgatási tisztviselők közül cseréljék le azokat, akikkel szemben nemzetiségi szempontból igazolt panasz merült fel, a határőrség és rendőrség nagyrészt Jugoszláviából átmenekült magyar és német tagjait váltsák le, a délszlávok valós számát pedig népszámláláson tisztázzák.³¹

Nagy Imre belügyminiszter 1946. március 9-én kelt 152 823/1946. számú rendeletében elő is írta, hogy azokban a községekben, ahol a helyi lakosság legalább 20 százalékát szláv nemzetiségű lakos alkotja, a hivatalos feliratokat a községházakon, a jegyzői irodákban és minden más középületen az adott szláv nemzetiség nyelvén is közzé kell tenni, valamint „általában biztosítani kell, hogy a községi igazgatás körében a szláv lakosság ügyeinek intézésénél a községi alkalmazottakhoz anyanyelvén fordulhasson”.³² A rendelet gyakorlatba átültetése azonban nehézségekbe ütközött, a MSZAF délszláv szekciója még 1946 októberében is sérelmezte, hogy Bács-Bodrog megye délszláv falvaiban a nyelvhasználatot biztosító jogszabályokat nem tartják be, és főispáni vizsgálatot követelt az ügyben.³³ Mezei Mihály főispán helyt adott a panaszoknak, és december 19-én a megyei alispánokat a vonatkozó jogszabályok érvényre juttatására utasította. Elrendelte, hogy a hivatalos rendelkezések közhírré tétele Hercegszántó, Bácsbokod, Felsőszentiván, Csávoly, Gara és Katymár egész területén, továbbá Bácsalmás, Csikéria, Tompa és

kell indítani ellene. MNL OL XIX–A–1–n–31–1946. alapszám (3. d.) Feljegyzés, a bunyevác nemzetiségű lakosság kívánságainak tisztázása, d. n.

³¹ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-113. Feljegyzés. Budapest, 1946. február 26. I. melléklet. Bassola Zoltán államtitkár beszámolója.

³² Fehér, 1983. 548.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BKML) IV.401/a. 1.d. 7/1946. biz. Magyar Miniszterelnökség leirata. Budapest, 1946. október 25.

Vaskút délszlávok lakta részein a délszlávok nyelvén is megtörténjen.³⁴ A magyar–délszláv feszültségektől tartva azonban a rendeletet azon mód fel is függesztette, és a miniszterelnök állásfoglalásához kötötte alkalmazását,³⁵ majd december 28-án ténylegesen elrendelte annak közhírré tételét.³⁶

Természetesen ahhoz, hogy tudni lehessen, mely településeken éri el a délszlávok aránya a belügyminisztériumi rendeletben előírt nagyságrendet, először azt is tudni kellett, valójában hány délszláv nemzetiségű is él az egyes településeken. A magyarországi délszláv kisebbséget 1946. március 16–23. között vették számba. Az összeírás, amelyre részben külpolitikai nyomásra, a SZEB mellé delegált jugoszláv misszió szorgalmazására, részben a hazai délszláv kisebbségi vezetők követelésére került sor, azonban nem érte el a célját. A délszláv kisebbség létszámára vonatkozóan nem szolgáltatott az 1941-es népszámlálásnál naprakészebb, pontosabb adatokat, viszont újból felszínre hozta a helyi társadalom szunnyadó feszültségeit.³⁷ Széles körben elterjedt, hogy a magukat délszláv nemzetiségűnek vallókat rövid időn belül kitelepítik Jugoszláviába. Bácsalmáson a bizottság megjelenése után azt híresztelték, hogy 8 órán belül át fogják dobni őket a határon, Garán pedig az összeírást végző Barna Ferenc, korábbi csendőr kijelentette: „*A nagyhatalmak most figyelgetik magukat, hogy jól gondolkják meg, mit írnak bele. Ha azt mondjátok, hogy szlávok vagytok, Csehszlovákiába (!) tesznek át benneteket.*”³⁸ Az összeírásoknak egy későbbi kitelepítéssel való összekapcsolása érthetően keltett általános félelmet: időben egybeesett a csehszlovák–magyar lakosságcserevel, és a délszlávok arra is jól emlékeztek, hogy a magyarországi sváboknak a II. világháborút követő kitelepítését a szabad anyanyelvi és nemzetiségi bevallásról 1941-ben felvett kimutatások alapján kezdték meg. Így érthető, hogy az ország 263 délszlávok lakta községéből 169-ben senki sem merte magát valamely délszláv nemzetiséghez tartozónak vallani.³⁹ A bajai és a bácsalmási járás 98 005 lakosából anyanyelv alapján összesen 6506 fő, a lakosság 6,6%-a vallotta magát bunyevácnak, és kisebb részben szerbnek, horvátnak vagy szlovénnek, nemzetiségük szerint viszont mindössze 3664 délszlávot (3,7%) írtak össze.⁴⁰

A feszültségek okait tekintve Tombor Jenő vezérezerdes, honvédelmi miniszter 1946 júliusában úgy látta, a jugoszláv propaganda által felnagyított délszláv

³⁴ MNL BKML IV.401/a. 1. d. 7/1946. biz. Alispán úrnak. Baja, 1946. december 19.

³⁵ MNL BKML IV.401/a. 1. d. 7/1946. biz. A Magyar Miniszterelnök Úrnak. Baja, 1946. december 21.

³⁶ MNL BKML IV.401/a. 1. d. 7/1946. biz. 1946. december 28.

³⁷ Tóth, 1998. különösen 301–303. és 308–310.

³⁸ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-115. Jelentés a magyar–jugoszláv bizottság 1946. márc. 29–30-ig Baján, a bajai háromszögben és Mohácson végzett kiszállásának eredményeiről. II. melléklet.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1965)–Jugoszlávia–16/c sz.n/1945 (22. d.). Jelentés. A magyarországi délszláv nemzetiség oktatásügye. Budapest, 1956. október 8.

⁴⁰ MNL BKML IV.401/a. 1. d. 7/1946.biz. Az 1946-os népszámlálás adatai.

panaszok 1945-ös eredetűek, nagy részük mögött Karagity izgató tevékenységét vélte meghúzódnak, és azt, hogy a határ menti falvak délszláv lakossága a határörökre nem mint az országhatár védelmezőire, hanem mint a szlávok elnyomóira tekintett. Valóban súlyos hibának vélte, hogy a határöröket kezdetben származási helyük közelében osztották be szolgálatra, lehetőséget teremtve ezzel arra, hogy korábbi sérelmeiket erőszakos úton orvosolják. Tombor ugyanakkor kiemelte, hogy házkutatásokat nemcsak a délszlávoknál, hanem a magyaroknál is tartottak, de a történeteket Karagityék úgy állították be, mint a szlávok elleni jogtiprást, miközben a délszlávok a valóságban igen jelentős előnyöket élveztek, és felülreprezentáltak voltak a közigazgatásban és a települések vezetésében.⁴¹ Garán például a 11 fő előjáróságából 6 fő volt bunyevác, és ők adták a bírót, az albírót, a pénztárnokot, az első és a második esküdtest, valamint a földigénylő bizottság elnökét, miközben a falu lakosságának mindössze egyötöde volt délszláv.⁴² Katymáron pedig a képviselőtestület 70%-a, a nemzeti bizottság 90%-a, a földigénylő bizottság és a rendőrségi alkalmazottak 98%-a a délszlávok közül került ki.⁴³

A délszlávok felülreprezentáltságát az is segíthette, hogy különösen szoros kapcsolatok alakultak ki az MKP-vel. Míg a helyi magyar lakosság a parlamenti választásokon általában a Kisgazdapártra adta voksát, a délszlávok már 1945-ben a kommunista párt jelöltjeire szavaztak.⁴⁴ Több településen délszlávok alkották az MKP-tagok többségét, Garán és Hercegszántón a helyi szervezet vezetője is közülük került ki,⁴⁵ a hercegszántói Szaboljev József az MKP színeiben indult az 1947. augusztus 31-i „kék cédulásként” elhíresült választásokon.⁴⁶ Sőt, 1949-ben az MKP és a Szociáldemokrata Párt egyesülésével létrejött Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) 420 helyi tagja közül szinte valamennyien délszlávok voltak.⁴⁷ Garán az MDP 520 taggal rendelkezett, a vezetőséget és a tagság nagy részét itt is még mindig a délszlávok alkották.⁴⁸ Mindez azonban nem jelentette azt, hogy valamennyiükre hatott volna a baloldali ideológia, sokkal inkább szólt ez Tito és a világháborúban győztes, országukat szinte kizárólag saját erőből felszabadító jugoszláv partizánok (és ezzel

⁴¹ MNL OL XIX-J-1-k 8/b 1873/pol/1946 (15. d.) Átirat. Budapest, 1946. július 9.

⁴² MNL BKML IV.401/a. 1. d. 8/1945. biz. Gara község előjárósága főispán úrnak. Gara, 1946. január 4.

⁴³ MNL BKML IV.401/a. 1. d. 2/res.1946. Helyzetjelentés a bunyevác lakosságról. Katymár, 1946. január 6.

⁴⁴ MNL OL XIX-J-1-k-(1945-1964)-Jugoszlávia-16/c sz.n./1956 (22. d.). Feljegyzés. A magyarországi délszláv nemzeti kisebbség helyzete, d. n.

⁴⁵ MNL OL M-KS 274. f. 16. cs. 118. ö. e. 176-178. Jelentés. Budapest, 1945. november 7.; MNL OL M-KS 274. f. 25. cs. 55. ö. e. 35. Kimutatás. 1946. szeptember; MNL OL M-KS 274. f. 21. cs. 107. ö. e. 39-41. Hrinják János népnevelő községeiről szóló jelentések, d. n.; MNL OL M-KS 274. f. 21. cs. 107. ö. e. 67. Jelentés. 1947. november 28.

⁴⁶ A Magyar Kommunista Párt képviselőjelöltjeinek névsora. *Szabad Nép*, 1947. augusztus 1. 5.; ÁBTL 3.1.5. O-9553. 38., 222.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9553. 10. Jelentés. Baja, 1949. március 15.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 60. Jelentés. Baja, 1949. március 15.

együtt Jugoszlávia) presztízsének. Ezzel a kortársak is tisztában voltak, ahogyan arra Bács-Bodrog vármegye szociáldemokrata alispánja 1946. május 15-én kelt jelentésében egyértelműen utalást is tett: „A szlávok nagy része a kommunista párt tagja. Azonban tevékenységét ott nem annyira kommunista eszmék kifejtésére, mint inkább nemzetiségi, mondhatni sovinizta céljai elérésére fordítja.”⁴⁹

A pártkötődés újabb dimenziót adott a meglévő magyar–délszláv ellentétekhez. Mindezt két példával is alátámasztom. Éppen akkor, amikor Karagity Antun rövid időre átvette Baján a hatalmat, Garán a bíróválasztás⁵⁰ jelezte, hogy a délszlávok egy része továbbra is nyílt hatalmi törekvéseket dédelget. 1945. augusztus 25-én ugyanis titkos szavazással (22 szavazattal 17 ellenében) újraválasztották a köztisztviselőknek örvendő Tury Ferencet, de az eredményt a bunyevácok egy része nem akarta elfogadni. Karagity helyi szövetségese, egyben az MKP helyi titkára, Csatalinác Márton vezetésével a főleg asszonyokból és fiatal férfiakból álló tömeg furkósbotokkal berontott a község háza udvarára, az ott lévő községi vezetőket megfélemlítették, és önhatalmúlag saját jelöltjeiket nevezték ki: Stibalin Istvánt bírónak, Dujmov Jakabot albírónak, Gojtán Antalt pedig pénztárnoknak. Nem akarván a feszültséget tovább gerjeszteni, a főjegyző kénytelen volt tudomásul venni lépésüket. Egyes források szerint a község házáat megtámadó valamennyi bunyevác az MKP tagja volt. A felhertelt tömeg szidalmazta a Kisgazdapárt helyi szervezetének elnökét és több tagját, a szociáldemokrata és a parasztpárti helyi vezetőket pedig azzal vádolták, hogy hagyták magukat megvásárolni. A történetek egy további szempontból is sokatmondók: Csatalinácéknak sikerült a maguk oldalára állítani mintegy 120, Gyomárról a községbe telepített családot (cserébe három gyomai telepest esküdtté neveztek ki), a helyi konfliktusok tehát nemcsak magyar–bunyevác, de őslakos–telepes viszonylatban is jelen voltak a községben, amit a délszlávok kiaknázhattak céljaik elérése érdekében.⁵¹

Az etnikai dimenzió és a pártkötődés összefonódását egy-egy konfliktusos helyzetben a Felsőszentivánon történtek is jól jelzik. 1946. szeptember 15-én a szociáldemokrata párt ifjúsági tagozatának szervezésében szüreti mulatságot tartottak, azon magyar és német fiatalok vettek részt. Éjfél után a bunyevác fiatalok is megjelentek, a táncolók között zavar támadt, és lövések is eldördültek. Az egyik golyó eltalálta Vidákovics Antalt, aki azonnal behalt fejsérülésébe. Vidákovicsot a bunyevácok nemzeti halottjuknak tekintették,⁵² temetésére vörös és

⁴⁹ Idézi: Tóth Ágnes: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései, 1945–1948. Dokumentumok. *Bács-Kiskun megye múltjából* 12, 1993. 363.

⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-k 16/c 32267/1945 (22. d.). Jegyzőkönyv. Gara, 1945. augusztus 29.

⁵¹ A bíróválasztásra lásd: MNL OL XIX-J-1-k 16/c 32267/1945 (22. d.). Jegyzőkönyv. Gara, 1945. augusztus 26.; MNL OL XIX-J-1-k 16/c 32267/1945 (22. d.). Jegyzőkönyv. Gara, 1945. augusztus 29.

⁵² A gyilkosságot szolgálati fegyverével elkövető Lajkó Sándor rendőr a kihallgatásakor állítólag kijelentette, hogy gyűlöli a horvátokat. MNL OL XIX-A-1-n-12626/z/1946 (9. d.). *A Naše novine* 2. száma, 1946. október 29.

jugoszláv zászlóval az MKP helyi szervezete testületileg kivonult, azon Jaszlics László párttitkár és Gyukics Vince MKP-tag is beszédet mondott. Gyukics „népe vértanújának” nevezte az elhunytat, és példaképpül állította az ifjúság elé. A bunyevác fiatalok a koporsónál meg is fogadták, hogy bosszút fognak állni Vidákovics haláláért. A temetést követően az MKP 150-200 tagja „halál a gyilkosokra”, „halál a fasisztákra”, „halál a magyarokra”, „mi a Titóé, Tito a miénk” jelszavakat skandálva a községházára vonult.⁵³

Az etnikai hovatartozás és a pártpolitikai elköteleződés a földkérdés kapcsán is konfliktusokat generált. Bács-Bodrog vármegyében összesen 111 366 kh területet vontak be a földosztásba (elkobzott és megváltásra kijelölt területként), és 17 266 személyt juttattak földhöz.⁵⁴ A délszláv zsellérek, törpe- és kisbirtokosok tömegei részesültek a földosztásból, a kiutalt föld jelentős része a bajai háromszögből kitelepített svábok birtoka volt. Több településen, mint például Garán, a délszlávok (és természetesen a magyarok is) meg kívánták szerezni a kitelepítettek ingóságait, mezőgazdasági eszközeiket. A gépeket és a szerszámokat a délszlávoktól szinte lehetetlen volt visszaszerezni, mert minden esetben azonnal nemzetiségi síkra terelték a kérdést.⁵⁵ Nemzetiségi kérdést próbáltak abból is csinálni, amikor 1949 augusztusában a hatóságok a jogtalanul birtokolt állami földek tulajdonjogát kívánták rendezni. Garán ez 900 kh földet érintett, jelentős részüket a helyi délszlávok művelték. Többen egyébként a községben illegálisan tartózkodó, Harka faluból a kitelepítések elől elszökött svábokkal műveltették meg a birtokokat.⁵⁶

Mivel leghangosabban az MKP követelte, hogy minél hamarabb földet oszszanak, a délszlávok pártszimpátiájában ez is tényezőzt jelenthetett.⁵⁷ A földosztást kísérő etnikai feszültségek legélesebben Bácsalmáson jelentkeztek. Miután a helyi földosztó bizottság elnöke ellen számos megalapozott vád merült fel (többek között több esetbeli csalás, rablás, lopás és zsarolás), 1946 februárjában az Országos Földbirtokrendező Tanács azonnali határozattal feloszlatta a bizottságot. A döntést a zömmel bunyevácokból összetevődő bizottság tagjai értetlenül fogadták, és február 13-án gyűlésre toborozták össze az MKP irodájába a földhöz juttatott földbirtokosokat. A bizottság felosztatását a „szláv célok megvalósulásának

⁵³ MNL BKML IV.401/a. 1. d. 6/1946. biz. Felsőszentiván község előljárósága főispán úrnak. Felsőszentiván, 1946. szeptember 19.

⁵⁴ Király László: *A mezőgazdaság amerikai utas fejlődése és a népi demokratikus agrárátalakulás Bács-Kiskun megyében*. Kandidátusi értekezés. Kecskemét, 1976. 199., <https://mek.oszk.hu/23500/23588/> (Utolsó letöltés: 2024. január 22.)

⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 145. Jelentés. Baja, 1948. október 5.; ÁBTL 3.1.5. O-9580. 68. Jelentés. Baja, 1948. november 5.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 168. Jelentés. Baja, 1949. augusztus 31.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 141. Jelentés. Baja, 1948. szeptember 18.

⁵⁷ A délszlávok pártváltásába feltehetően az is belejátszott, hogy az MKP 1944. november 30-án közzétett programjavaslata tényleges nemzeti egyenjogúság megvalósítását követelte a magyarországi kisebbségek számára. Erre vonatkozólag lásd Fehér, 1983. 543.

meghiúsításának” tekintették, és olyan kijelentések is elhangzottak, miszerint a magyar telepesek csak azt követően kaphassanak földet, miután a délszlávok már megkapták jussukat. Ha nem jut számukra föld, „*össze kell őket fogni és átadni Títonak, majd ő tudja, mit kell velük tenni, vár rájuk a bitófa, ami elől megszöktek*”. Mintegy 150 bunyevác ezt követően „*Zsivio Tito*” éljenzések közepette az utcára vonult, az erőszak pedig elszabadult. A tüntetők minden ok nélkül összeverték a 61 éves Olasz József magyar telepest, a régi földbirtokosok érdekeit védő Olasz István fekvőbeteg ügyvédet székkel, fejszével ütlegelték, súlyos kar- és koponyasérülést okozva, és tetteleg bántalmazták a református lelkész feleségét, aki csak nemrég adott életet gyermekének. A tüntetők a lakásokat minden esetben feldúlták, pénzt és egyéb értéktárgyakat vittek magukkal, de betörték a református templom épületébe is. Mindezek után az igazságügy-miniszter vizsgálatot rendelt el, annak következményei azonban nem ismeretesek. Mindössze azt tudni, hogy az MKP tagadta abban játszott szerepét, ahogyan azt is, hogy a földosztás során a földosztó bizottságban vagy a tüntetés során a délszlávok meghatározó befolyással bírtak volna.⁵⁸

Félelem és bizalmatlanság a szovjet–jugoszláv konfliktus éveiben (1948–1953)

1946 őszétől a feszültségek érezhetően csökkenni kezdtek, vélhetően nem függetlenül a látványosan javuló magyar–jugoszláv kapcsolatoktól. Még két év sem telt el, az 1948 tavaszán eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus következtében drámai gyorsasággal megromlottak a magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok.⁵⁹ A két ország között fagyossá vált viszony alapvető hatást gyakorolt a magyarországi délszláv kisebbség életére is. Kitüntetett helyzetüket elvesztették, nemzetiségi

⁵⁸ MNL OL M-KS 274. f. 11. cs. 57. ő. e. Ries István igazságügyi miniszternek. 1946. március 13.; MNL OL M-KS 274. f. 11. cs. 57. ő. e., Jegyzőkönyv. 1948. május 7.

⁵⁹ A szovjet–jugoszláv konfliktusra és a magyar–jugoszláv kapcsolatok megromlására lásd: Gibianski, Leonid: *The 1948 Soviet–Yugoslav Conflict and the Formation of the ‘Socialist Camp’ Model*. In: Westad, Odd Arne – Holtmark, Sven G. – Neumann, Iver B. (eds): *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945–89*. New York: Palgrave Macmillan, 1994. 26–46.; Rajak, Svetozar: *The Cold War in the Balkans, 1945–1956*. In: Leffler, Melvin P.–Westad, Odd Arne (eds.): *History of the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. Vol. 1. 198–220.; Gibianskij, Leonid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform*. *Múltunk*, 1994/4. 111–160.; Vukman Péter: *Barátból ellenség – ellenségből barát (?)*: *A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956)*. In: Molnár Tibor (szerk): *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2016. 45–79.; Vukman Péter: „A fordulat évei”. *Magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948–1949)*. *Acta Historica Szegediensis*, Tomus 141. 2017. 179–194.; Vukman Péter: *Egy ellentétes előjelű fordulat: Jugoszlávia útja a „nemzeti sztálinizmustól” a titoizmus felé*. In: Mitrovits Miklós (szerk.): *Sztálin árnyékában: A szovjet modell exportja Kelet-Közép-Európába (1944–1948)*. Budapest: Országgház Kiadó, 2018. 261–283.

szervezeteiket ellehetetlenítették, helyi és országos vezetőiket koholt vádak alapján letartóztatták, Ognyenovics Milánt, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének (MDDSZ) országos titkárát a Rajk-perben 1949 szeptemberében 9 év börtönbüntetésre ítélték. A délszláv kisebbséghez tartozókat általánosságban is megbízhatatlannak, „Tito ötödik hadoszlopának” tekintették, és bárki könnyen Tito, az „imperializmus láncos kutyája” kémjévé válhatott. Különösen igaz ez a bajai háromszögben élő délszlávok esetében, hiszen a határ közelsége és a határ túloldalán élő rokonokkal, ismerősökkel való kapcsolattartás csak fokozták a hatóságok gyanakvását. Nem csoda, hogy a délszlávok politikailag passzívvá váltak, tartózkodtak a nyilvános véleménynyilvánítástól, Rákosiék propagandacéljait szolgáló nagygyűléseken csak ímmel-ámmal vettek részt. Felerősödött körükben a félelem érzése, és már 1948 szeptemberében felröppentek olyan híresztelések, hogy a korábbi partizánokat internálni fogják. Bácsbokodon 1948 decemberében elterjedt, hogy Tito ki fogja telepíteni a jugoszláviai magyarokat, a magyar hatóságok pedig válaszul Jugoszláviába fogják száműzni a magyarországi délszlávokat. Mindez rémületet váltott ki a helyi délszlávok körében, az állambiztonsági informátor jelentése szerint egymást szidalmazták, miért is vallották 1946-ban bunyevácnak magukat.⁶⁰ A kitelepítésekkel kapcsolatos félelmek különösen akkor erősödtek fel, ha nagyobb létszámban érkeztek határőrök a falvakba, illegális határátlépők vagy kémek után kutatva razzíát tartottak, de országos események (például választás) után is aggódva várták a következményeket. Az 1949. május 15-i országgyűlési választások előtt Garán elterjedt a hír, hogy a választásokat követően az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) internálni fogja a délszlávok vezetőit – a délszlávok nem is akartak ezért a Népfront (Magyar Függetlenségi Népfront) jelöltjeire szavazni. Az is elterjedt, hogy az ÁVH mindent tud a faluban, a délszlávok között is besúgóik vannak.⁶¹

A bajai háromszögben élő délszlávok kitelepítéstől való félelme nem volt alaptalan. Az MDP Titkársága 1950. január 18-i ülésén döntést hozott a déli határsáv (pontosabban határövezet) létrehozásáról, az ezzel összefüggő intézkedések 24 pontból álló tervét az április 12-i ülésen ismertették.⁶² A 15 km-es határzónában július 1-től csak különleges igazolvánnyal lehetett tartózkodni, az állandó lakcímmel rendelkezőket pedig állandó tartózkodásra jogosító igazolvánnyal látták el. Az ÁVH július 1-jére elkészítette javaslatát a határsávban élő osztályidegen, ellenséges társadalmi csoportok kitelepítésére, beleértve a kettősbirthokosokat, a Délvidékről 1945 után áttelepülteket, a délszláv származásúakat, a délszláv tanítókat, a görögkeleti papokat és a Jugoszláviában rokoni vagy baráti kapcsolatokkal rendelkezőket. A déli határsávból a legveszélyesebbnek ítélt 2446 személy kitelepítését június 22-én rendelték el; a kitelepítések Bács-Kiskun megyében

⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9557. 320. Jelentés. Baja, 1948. december 11.

⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 163. Jelentés. Baja, 1949. június 28.

⁶² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 82. ő. e. Jegyzőkönyv. Budapest, 1950. január 18.; MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 94. ő. e. Jegyzőkönyv. Budapest, 1950. április 12.

Hercegszántón kezdődtek meg. 1951. november 21-ről 22-re virradó éjjel, majd 1951. december 19-én volt újabb kitelepítési hullám. Ekkor többen összepakolták a legfontosabb holmijaikat, hogy időben készek legyenek, ha el kell hagyni a falut. Mások esténként elbúcsúztak a közeli barátaiktól, hiszen úgy vélték, könnyen előfordulhat, hogy az éj leple alatt kell elhagyniuk a települést.⁶³ 1950 és 1952 között összesen 3456 16 év feletti személyt (más adatok szerint megközelítőleg 4 ezer főt) telepítettek ki a határsávból, közülük 510 főt Bács-Kiskun megyéből.⁶⁴

Joggal vetődik fel a kérdés, hogyan hatott mindez a magyarok és a délszlávok együttélésére, visszatért-e 1944–1946 feszült légköre, generálódtak-e újabb konfliktusok? A források meglehetősen szűkszavúnak bizonyulnak. Az állambiztonsági hangulatjelentések inkább a délszlávok körében meglévő Tito-szimpatíát, félelmüket és paszivitásukat emelték ki, az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának küldött járási és megyei jelentések pedig szinte mantraszerűen a békés együttéléstről írtak, és arról, hogy a délszlávok is egyre nagyobb arányban veszik ki a részüket a szocializmus építéséből. Abba, hogy a néhány évvel korábban történetekkel szemben nem eskalálódott a helyzet, több tényező is belejátszhatott. A jugoszláv vezetés elleni propaganda- és rágalomhadjárat óvatosabbá tehetette a délszlávokat, és inkább a konfliktusos helyzetek kerülésében lehettek érdekelték. A Tito-ellenes kampánnyal egyidőben, az államszocialista diktatúra kiépülésével olyan folyamatok vették kezdetüket, amelyek nemzetiségi hovatartozástól függetlenül a bajai háromszög valamennyi lakosát érintették, így a kolhozosítás, a kulákok elleni fellépés, az egyházak elleni támadások, hogy csak néhányat említsek. A kitelepítésektől nemcsak a délszlávoknak, hanem a magyaroknak is tartaniuk kellett, és az ÁVH körükben is kereste az UDB ügynökeit – különösen, ha jómódú birtokos parasztokról, a Délvidékről 1944-et követően áttelepültekről,⁶⁵ kettős birtokosokról vagy a határ túloldalán rokoni kapcsolatokkal rendelkezőkről volt szó.

Mindez nem jelentette, hogy a korábbi feszültségek teljesen megszűntek volna, inkább csak „takaréklángra” kerültek. Az 1951. év végi kitelepítési hullám kapcsán az ÁVH helyi informátora fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a hercegszántói magyarok közül néhányan együttérzően viseltettek a helyi délszlávokkal szemben, kiemelve mindazt a balsorsot, ami az utóbbi időben sújtotta őket: „*az összes szlávok mind olyan kedvesek, mégis sok szerencsétlenséget elhurcolnak*”.⁶⁶ Véleményükkel tehát minden bizonnyal nem a többségi magyar álláspontot képviselték.

⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-9553/1. 103. Jelentés. Baja, 1951. december 30.

⁶⁴ Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. *Bács-Kiskun megye múltjából* 17, 2001. 256–264.

⁶⁵ A Délvidékről áttelepült, elmenekült vagy elűzött magyarokat 1948-at követően állambiztonsági szempontból a magyarországi délszlávokhoz hasonlóan kollektíve megbízhatatlan elemekként tartották számon. Az állambiztonsági iratokban sok esetben nem is magyarként, hanem „jugoszláv”-ként vagy „jugoszláviai illetőségű”-ként jelentek meg.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9553/1. 101. Jelentés. Baja, 1951. december 22.

A kül- és belpolitikai okokból egyaránt feszült légkörben a magyar–délsláv ellentétek a mindennapokban leginkább a szóváltásokban érhetők tetten, és leggyakrabban most is a nyelvhasználatához kapcsolódtak. Katymáron a magyarok többször ráförmedtek a délslávokra, hogy „*ne ugass*”,⁶⁷ a köztéri kútnál horvátul beszélő asszonyokra pedig egy katona szólt rá, hogy ne beszéljenek idegen nyelven. Az asszonyok elfutottak, és állítólag úgy megrémültek, hogy sokáig nem mertek az utcára lépni.⁶⁸ Egy garai postás pedig 1950 nyarán jegyezte meg az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya helyszíni vizsgálódásokat folytató tagjának:

„Én most már másképp csinállok, ha valamit kézbesítek és nem beszél magyarul, szólok a rendőrségnek, két-három pofon és mindjárt beszél magyarul. [...] Magyarországon élsz, magyar kenyeret eszel és mégsem tanultál meg magyarul beszélni.”⁶⁹

Több helyütt a rendőrök figyelmeztették a lakosságot, ne beszéljenek délslávul, Bácsbokodon, Csikérián, Katymáron és Garán pedig előfordult, hogy a délsláv népi tánc, a kóló táncolását is megtiltották.⁷⁰ A bácsalmási járási párttitkár információi szerint napirenden volt, hogy a rendőrök délslávokat vertek meg, mert anyanyelvükön beszéltek.⁷¹ A megyei és járási pártbizottságok magatartását általánosságban a bizalmatlanság jellemezte a délslávok irányában, a rendőrség pedig több esetben valóban durva, sokszor ellenséges magatartást tanúsított, gyakran minden ok nélkül két-három napig is fogva tartották, majd indoklás nélkül szabadon engedték őket. Mindezek következtében a délsláv lakosság körében általános félelem és bizonytalanság uralkodott, ahogyan azt az MDP Titkárság 1951. február 14-i ülése számára készített jelentés is elismerte.⁷²

Csakúgy, mint 1945-öt követően, a bálók, a táncos multságok gyakran verekezésbe torkollottak, ehhez elég volt azon összeveszni, hogy délsláv vagy magyar nótákat játsszon-e a zenekar,⁷³ de Bácsalmáson az 1950. február 19-én megrendezett délsláv bálon például az okozott feszültséget, hogy a rendőrség megtiltotta a dohányzást a teremben. Az intézkedést a délsláv ifjak rögtön nemzetiségi síkra

⁶⁷ MNL OL M-KS 276. f. 68. cs. 64. ő. e. 11. Jelentés néhány délsláv és vegyes lakosságú határmenti községben folyó felvilágosító munkáról. Budapest, 1950. május 24.

⁶⁸ MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 186. ő. e. 122–124. Feljegyzés, Bács-Baranya megyében végzett 21–22-i felülvizsgálás tapasztalatairól. Budapest, 1950. november 24.

⁶⁹ MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 186. ő. e. 38–39. Feljegyzés, Csongrád és Bács megyei kiszállás tapasztalatairól. Budapest, 1950. augusztus 21.

⁷⁰ MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 293. ő. e. 23. Feljegyzés. Budapest, 1950. szeptember 15. Használó túlkapások Bács-Kiskun megye határ menti falvai mellett Vas megyében is előfordultak.

⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 68. cs. 64. ő. e. 11. Jelentés néhány délsláv és vegyes lakosságú határmenti községben folyó felvilágosító munkáról. Budapest, 1950. május 24.

⁷² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 131. ő. e. Jelentés délslávok között folyó politikai munkáról. MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya, Budapest, 1951. február 12.

⁷³ ÁBTLL 3.1.5. O-9556. 215. Távmondat. Baja, 1950. november 26.

terelték, nehezményezve, hogy az Egységes Parasztifjúsági Szervezetek Országos Szövetsége (EPOSZ) rendezvényén a rend őrzői nem hoztak hasonló intézkedést.⁷⁴ Felsőszentivánon egy kocsmai verekedés során egy jánoshalmi férfi egy helyi délszlávot ölt meg, a helyiek itt is etnikai okokat véltek meghúzódni a háttérben.⁷⁵ Néhányan a délszlávok közül amúgy is minden lehetőséget megragadtak arra, hogy nemzetiségi sérelmeiket hangoztassák: a garai Babity Alajosné szerint például ezért nem engedték a moziban a filmvetítés alatt cigarettázni,⁷⁶ Felsőszentivánon az okozott feszültséget, hogy csak a délszláv gyerekek kaptak ajándékba játékokat,⁷⁷ Katymáron viszont karácsonykor a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) csak a magyar gyerekeknek adott ajándékot, a délszlávoknak nem. A járási tanács itt úgy oldotta meg a problémát, hogy újévkor a délszláv gyerekek kaptak ajándékot.⁷⁸ Garán a magyarok és a községben maradt németek sem maradtak adósak. 1951 márciusában a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) helyi titkára kijelentette, maga is azon lesz, hogy a délszlávokat pár hónapon belül internálják: „*nem lesztek ti itt sokáig, egy vagy két hónapig, mindannyian le lesztek internálva. Én is azon leszek, hogy vigyenek el benneteket*”.⁷⁹ A német nemzetiségű Véber János pedig egy hónappal később baltával támadt a délszlávokra: „*nem fogjátok sokáig dolgozni a sváb földeket, menjetek ti Titóhoz, ott van a ti földeket!*”⁸⁰

Többször előfordult az is, hogy véletlen cselekedeteket a hatóságok szándékosnak minősítettek, mint ahogyan az Katymáron is történt. A 78 éves Petrekánics József 1950. május 1-jén a magyar zászlót fordítva tűzte ki (a piros helyett a zöld színű sáv került felülre), ezért titóistának bélyegezték.⁸¹ Hercegszántón egy hónappal korábban, április 4-én okozott feszültséget a zászlóhasználat. A felszabadulás ünnepén ugyanis az állambiztonság emberei több délszlávot is letartóztattak, mert a helyi délszláv iskola vezetőjével az élen a magyar mellett a jugoszláv zászlót lengtetve vettek részt a helyi felvonuláson. Nem meglepő, hogy a letartóztatásokat követően a délszlávok túlnyomó többségének a körében a felháborodás és az aggodalom lett úrrá, az ünnepséget idő elő elhagyták, az esti táncmulatságra csak kevesen mertek elmenni. Volt, aki megjegyezte, hogy március 15-én bezzeg loboghattak a szovjet zászlók. A magyarok többsége ugyanakkor örült a jugoszláv zászlók eltávolításának, egyesek nyíltan hangot is adtak véleményüknek: „*ha Magyarországon*

⁷⁴ MNL BKML XXXV. 39. f. 88. d. 1. cs. 3. ö. e. Jegyzőkönyv. Bácsalmás, 1950. február 22.

⁷⁵ MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 189. ö. e. 177–178. MDP Bács-Kiskun megyei Bizottsága MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának. Kecskemét, 1951. május 25.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 275. Jelentés. Baja, 1951. március 31.

⁷⁷ MNL BKML XXXV. 38. f. 80. d. 1. cs. 4. ö. e. Jelentés. délszlávok között végzett politikai munkáról. Baja, 1951. augusztus 1.

⁷⁸ MNL BKML XXXV. 39. f. 88. d. 1. cs. 3. ö. e. Jegyzőkönyv. Bácsalmás, 1950. február 22.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 277. Jelentés. Baja, 1951. március 30.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 280–281. Jelentés. Baja, 1951. április 27.

⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-9528/1a. Jelentés. Bácsalmás, 1951. március 29.

élnék, akkor miért visznek jugoszláv zászlót. Ez tüntetés akart lenni”. Az ÁVH fellépése miatt azonban még az MDP helyi vezetőségében is többen nehezteltek: éppen, hogy sikerült normalizálni a magyarok és a délszlávok közti kapcsolatokat, feleslegesnek vélték azt újból megterhelni és a mélyben szunnyadó feszültséget a felszínre hozni.⁸²

Hercegszánton egyébként a korabeli interetnikus feszültségek nagyrészt két konkrét problémakörhöz kapcsolódtak. Egyrészt a község földrajzi perifériáján található Budzsák tanyán a helyi magyarok tiltakoztak amiatt, hogy 1948 szeptemberében általános iskola nyílt a tanyasi horvátok (sokácok) számára. Különösen azért nehezteltek, mert a tanyasi magyarok évtizedek óta hiába lobbiztak iskoláért, ezért a magyar gyerekeknek a község más iskoláiba kellett járniuk, még akkor is, ha számuk majdnem háromszorosa volt a tanyán élő délszláv gyerekek számának.⁸³ A másik érzékeny kérdéskört a termelőszövetkezetek jelentették. A helyi magyarok közül ugyanis többen úgy érezték, hogy a horvátság létszámát felülreprezentálva található meg a szövetkezetekben, és vesz részt a döntéshozatalban.⁸⁴ Az állambiztonsági források alapján ugyanakkor lehetetlen megmondani, hogy ez a felülreprezentáltság a helyi délszlávok társadalomszerkezetének tudható be, vagy annak, hogy korábban aktívabban támogatták a kommunista pártot. A legvalószínűbbnek mégis azt tartom, hogy a szovjet–jugoszláv konfliktus következtében a délszlávok jobban tartottak attól, hogy káros következményei lehetnek annak, ha nem lépnek be kellő számmal a szövetkezetekbe. Más, környékbeli falvakból fennmaradt korabeli állambiztonsági jelentések ugyanakkor arra is utalnak, hogy a délszlávok közül néhányan valóban hittek a kollektivizálás előnyeiben. Az is igaz, hogy a helyi magyarok 1948-at követően vegyes érzelmekkel viseltettek a délszlávok iránt. Egyesek szimpatizáltak velük, és továbbra is kedvezően vélekedtek Jugoszláviáról, miközben mások tartottak a jugoszláv katonai támadás lehetőségétől és a szerbek „bosszúálló természetétől”.⁸⁵ Az ÁVH korabeli jelentései egyébként arra is utalnak, hogy a helyi délszlávok között is voltak ellentétek: a horvátok attól tartottak, hogy a létszámában kisebb szerbség kerül domináns pozícióba, mint például a kisebbségi

⁸² ÁBTL 3.1.5. O-9553. 120–123. Jelentés. Baja, 1950. április 4.; ÁBTL 3.1.5. O-9553. 291. Jelentés. Szeged, 1950. április 17. Egy évvel később Katymáron történt egy újabb érdekes eset április 4. megünneplése kapcsán. A Magyar Rádió ugyanis felvette a helyi ünnepséget, és a jól sikerült felvétel adásba is került. Az „ünnepség” azonban valójában megrendezett volt: mindössze 5-6 rendőr és a helyi gyerekek vettek részt, ők viszont tapsoltak és a padokat ütötték-verték, hogy minél nagyobb tömeg érzetét keltsék. Az eset a községben köznevelés tárgyát képezte, főleg, hogy a valódi ünnepséget csak este, azt követően tartották, hogy arról a rádió beszámolt. ÁBTL 3.1.5. O-9528/1. 423. Jelentés. Bácsalmás, 1952. április 6.

⁸³ ÁBTL 3.1.5. O-9553. 71. Jelentés. Baja, 1948. szeptember 14.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9553. 78. Jelentés. Baja, 1949. január 22. és ÁBTL 3.1.5. O-9553. 263. Jelentés. Baja, 1951. május 2.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 60. Jelentés. Baja, 1950. június 28. és ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 68. Jelentés. Baja, 1951. augusztus 22.

iskolák esetében. A helyi horvát fiatalok több esetben távollétükkel bojkottálták is a szerb tulajdonos vendéglőiben tartott bálokat és zenés összejöveteleket.⁸⁶

A normalizálódás évei (1953–1956)

Sztálin halálát, 1953 márciusát követően elhúzódó normalizálódási folyamat vette kezdetét a Szovjetunió és Jugoszlávia, és ennek folyományaként Magyarország és Jugoszlávia között. A kétoldalú kapcsolatok azonban nem egykönnyen tértek vissza a rendes kerékvágásba, főleg azért, mert Tito különösen neheztelt Rákosira, amiért az utóbbi élen járt a Jugoszlávia elleni rágalomhadjáratban. A közeledés az államközi kapcsolatok terén, a kölcsönös követceserével indult meg, és összefüggést mutatott Nagy Imre miniszterelnökké történő kinevezésével (1953. július 4-én), valamint a határc incidensek és a határral összefüggő egyéb kérdések terén érte el első látható eredményeit. Az érdemi közeledést három tényező komolyan hátráltatta: (1) a Rajk-per felülvizsgálatának elhúzódása; (2) a rendezetlen kölcsönös pénzügyi igények és (3) a magyarországi délszláv kisebbség helyzete.⁸⁷

A nagypolitika történései helyi szinten, magyar–délszláv viszonylatban is éreztették hatásukat. A bajai háromszögben megfigyelhető hangulatot leginkább a remény és a félelem kettősségével írhatjuk le. A helyi délszlávok bizakodással tekintettek a jövő elé, és abban reménykedtek, hogy az élet könnyebb lesz számukra: lehetővé válik, hogy legalísan is hallgassák a jugoszláv rádiók adásait, megművelhessék a határ másik oldalán fekvő földjeiket, és könnyebb lesz a kapcsolattartás a Jugoszláviában élő rég nem látott rokonokkal, barátokkal és ismerősökkel – ez utóbbiban a magyarok közül is sokan reménykedtek. Többen a Baja és Zombor közti vasútvonal újrainyitását is biztosra vették.⁸⁸ Néhány délszláv tanító 1955 júniusában egyenesen abban reménykedett, hogy végre az Adriai-tengernél nyaralhatnak.⁸⁹ Szinte általános volt a vélekedés, hogy valamilyen formában sor fog kerülni a határ kiigazítására is, egyesek vágyakozással, mások félelemmel tekintettek erre az eshetőségre: állítólag a magyarok Bezdánig (más vélekedés szerint Újvidékig),

⁸⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9553. 65. Jelentés. Baja, 1948. augusztus 25.

⁸⁷ A magyar–jugoszláv normalizálódásra lásd Marelyn Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István: A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a diplomáciai levelezés tükrében. *Múltunk*, 2001/1. 233–284.; Sztikalin, A. Sz.: A szovjet–jugoszláv közeledés és a magyar belpolitikai helyzet (1954–1956 nyara). *Múltunk*, 2003/1. 208–234.; Baráth Magdolna: A „történelmi kibékülés” Jugoszláviával. In: J. Nagy László – Varga Beáta – Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Tanulmánykötet A. Sajti Enikő születésnapjára*. Szeged: JATEPress, 2009. 87–95.; Vukman, 2017. 173–198.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9553/1. 378. Jelentés. Baja, 1954. június 11.; ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 188. Jelentés. Baja, 1954. június 23.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 64–65. Jelentés. Baja, 1954. február 8.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 315. Jelentés. Baja, 1955. június 17.

a jugoszlávok Kalocsáig akartak területet szerezni.⁹⁰ A határ megváltozásával és Jugoszlávia vélt területi igényeivel összefüggésben 1954 júliusában újra rémhírek terjedtek a németek és a délszlávok kitelepítéséről,⁹¹ hasonló aggodalmakat 1955 augusztusában is feljegyeztek az állambiztonsági szervek informátorai: „*Rövidesen arra kerül a dolog, hogy kitelepítik a svábokat és utána maguk jönnek bunyevácok*”.⁹² A bajai háromszög Jugoszláviához csatolásának kérdése 1956 elején szinte az egész térségben a közbeszéd részévé vált. Garán, Hercegszántón, Csátalján, Dávodon és Baracsán is elterjedt a hír, hogy a Jugoszláviának fizetendő jóvátételért cserébe a térséget hamarosan Tito csapatai fogják megszállni. Az állambiztonsági jelentések szerint a délszlávok mindenhol örömmel, bizakodva fogadták a hírt. A jobb megélhetési lehetőségekben bízva a magyarok közül is volt, aki hasonlóan vélekedett, mint például a csátaljai Morovicz Antal („*aranybánya lesz itt, mint Svájcban*”) vagy Kádár Péter („*legalább amit dolgozok és kapok érte, az enyém lesz, nem rabolják el, mint itt*”).⁹³

A helyi etnikai feszültségek tehát nem szűntek meg egyik napról a másikra. Néha továbbra is oda-odaszóltak a „*piszkos bunyevácoknak*”, egy táncmulatságon még 1954. december 20-án is néhányan le akarták állítani a délszláv táncokat, pár héttel korábban pedig az egyik garai bolt előtt hordták le a délszlávokat: „*menjenek a délszlávok Titóhoz, a németek pedig Németországba*”.⁹⁴ Erős Mátyás Zegnál Márk délszláv tanítónak vágta oda 1955. november 4-én, utalva a délszlávok 1945 utáni privilegizált helyzetére (és talán tartva is annak megismétlődésétől): „*most már nincsen 1945–46. év, amikor is lehetett délszláv nótákat és táncokat járni*”.⁹⁵ A feszültségek Garán nemcsak magyar–délszláv, hanem esetenként német–délszláv viszonylatban is megfigyelhetőek voltak. Egyesek attól tartottak, a németek pozíciói erősödnek meg a faluban, legalábbis ezt a következtetést vonta le Dujmov Antal a főként a németkérdéssel foglalkozó, 1955. július 18–23. között megrendezett genfi négyhatalmi (amerikai, szovjet, brit és francia) értekezletről: „*Nézzén csak garai viszonylatban. Minden funkcióért a svábok kapkodnak.*”⁹⁶ 1956 januárjában pedig, amikor ismét elterjedt a határkiigazítás lehetősége, Sibalín Má-

⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 96. Jelentés. Baja, 1954. június 22.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 431. Jelentés. Baja, 1956. február 9.; ÁBTL 3.1.5. O-9553/1. 376. Jelentés. Baja, 1954. június 16.; ÁBTL 3.1.5. O-9553/1. 378. Jelentés. Baja, 1954. június 11.; ÁBTL 3.1.5. O-9553/3. 143. Jelentés. 1956. március 6.

⁹¹ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 105–106. Jelentés. Baja, 1954. július 18.

⁹² ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 352. Jelentés. Baja, 1955. augusztus 23.

⁹³ Az idézetek helye: ÁBTL 3.1.5. O-9558/1. 224. Jelentés. Baja, 1956. január 19. Az elcsatolással kapcsolatos híresztelésekre lásd még: ÁBTL 3.1.5. O-9558/1. 231. Jelentés. Baja, 1956. február 2., ÁBTL 3.1.5. O-9558/1. 235. Jelentés. Baja, 1956. február 16. és ÁBTL 3.1.5. O-9558/1. 271. Jelentés. Baja, 1956. május 24.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 156. Jelentés. Baja, 1955. január 14.

⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 382. Jelentés. Baja, 1955. november 4.

⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 345. Jelentés. Baja, 1955. augusztus 12.

ria szerint leginkább a még a községben maradt svábok ijedtek meg, hogy a bajai háromszög Jugoszláviához kerülésével ki fogják őket telepíteni.⁹⁷

A hercegszántói magyarok közül többeket aggodalommal töltött el a határváltoztatás rémképe, míg mások attól tartottak, hogy helyi szinten újból a délszlávok kerülnek a domináns pozíciókba,⁹⁸ és bosszút fognak állni az 1948–1953 között elszenvedett vélt vagy valós sérelmeikért:

„Borzasztó idöket fogunk átélni, ha ilyen kivitele lesz a tanácsválasztásnak [1954. november 28-án, V. P. meg.], mint amilyenre ezek (délszlávok) felkészültek. Legjobb lesz, ha még időben elköltözünk Hercegszántóról”

– ahogyan egyikük mindezt aggodalmasan megfogalmazta.⁹⁹ Hasonló félelmeket bő fél évvel később, 1955 augusztusából is feljegyezték:

„nagyon oda vannak most a sokacok, mert örülnek, hogy Tito »befelelt« Rákosinak. Nem fogja elfelejteni Rákosinak, de a magyaroknak sem a sok gyalázkodást, szidást. [...] Azt mondják a sokacok – beszélnek ezek –, hogy a határmenti összetűzéseknek mindig a magyarok voltak az okai. Arról is beszélnek – mondják –, hogy az októberi külügyminiszteri értekezlet többek között arról is fog dönteni, hogy lakosságcsere legyen és határkiigazítás Kalocsáig.”¹⁰⁰

Megint mások abban reménykedtek, hogy a két ország közti javuló kapcsolatok elhozzák Rákosi bukását, a kommunista rendszer szigora enyhülni fog, és fel fog bukni egy titóista vezető az országban.¹⁰¹

Habár az interetnikus feszültségek ekkor sem érték el az 1944 ősze után tapasztalt hevességet, a mélyben szunnyadó ellentétek és előítéletek a normalizálódás időszakában is továbbéltek. Tetten érhetjük akkor, amikor az ellátási nehézségek kapcsán a délszlávokat ügyeskedéssel vádolták, vagy azzal, hogy nemzetiségi hovatarozásuk révén könnyebben jutnak hozzá nehezen beszerezhető élelmiszerekhez. Hercegszántón például 1955 decemberében lehetett olyan hangokat hallani, hogy a délszlávok ahelyett, hogy disznót hizlaltak volna, inkább 7-800 forintért

⁹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 421. Jelentés. Baja, 1956. január 24.

⁹⁸ Az ezzel kapcsolatos aggodalmak nem is voltak teljesen légből kapottak. 1956 tavaszán a délszlávok a helyi lakossághoz viszonyított arányukon felül voltak reprezentálva egyes községek vezetőségében. Bácsalmáson a 92 tanácstag közül 52 magyar, 31 délszláv és 9 német volt, Csikérián a 43 tanácstagból 27 volt magyar, 12 délszláv és egy német, Katymáron az 50 tanácstagból 27 magyar és 23 délszláv nemzetiségű volt. MNL BKML XXXV. 39. f. 88. d. 1. cs. 1. ö. e. Jegyzőkönyv. Bácsalmás, 1956. április 7.

⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2a. 346. Jelentés. Baja, 1954. november 2.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2a. 553. Jelentés. Baja, 1955. augusztus 23.

¹⁰¹ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2a. 492. Jelentés. Baja, 1955. június 14.; ÁBTL 3.1.5. O-9553/2a. 498. Jelentés. Baja, 1955. június 15.

eladták azokat, vagy a zsírellátás ellen indítottak „szervezett támadást”. Vagy éppen akkor, amikor a szövetkezeti élelmiszerboltban a délszláv eladó a lisztosztásnál állítólag előnyben részesítette a gyermektelen délszlávokat a nagycsaládos magyarokkal szemben:

„Van a szöv.-ben egy délszláv (szerb) kiszolgáló, akinek a délszláv azt mondja, hogy »mene dáj« vagyis nekem adjál, képes a magyarok feje felett átadni a kenyeret. És míg délszláv van, magyart nem szolgál ki.”¹⁰²

Továbbra is megfigyelhető volt, hogy többen egyenlőségjelet tettek a délszlávok és a Titóval szimpatizálók között, különösen a fegyveres testületek tagjai sorából, de az is, hogy a délszlávok etnikai síkra terelték az őket ért sérelmeket („*ha két csibészt elvisznek, a délszlávokat üldözik*”).¹⁰³

Helyi szinten további aggodalmat és feszültséget kelthetett az internálások megszüntetése. Az 1953. július 26-án kiadott 1034/1953. M.T. rendelet a bajai háromszögből kitelepített délszlávok (és magyarok) körében a hazatérés reményét hozta el. A két évnél kisebb büntetésre ítélt politikai rabok részesülhettek amnesztiában, de a rendőri felügyelet és a kiutasítás intézménye továbbra is fennmaradt; a korábbi lakhelyükön fokozottan veszélyesnek minősített személyeket pedig kitiltották eredeti lakóhelyükről. A Belügyminisztérium rendelete alapján a határövezetbe csak letelepedési engedély birtokában költözhetnek vissza, de az utasítás értelmében az engedélyt csak a legkivételesebb esetekben (öregkor, munkaképtelenség) állíthatják ki.¹⁰⁴ A garai Zegnál János tanító már 1953 szeptemberében kérelmet adott be a helyi tanácshoz, hogy visszaköltözhessen a faluba, fél évvel később pedig Jaszenovics János és neje kérte a letelepedési engedélyt, de kérelmüket a helyi tanács végrehajtó bizottsága – a fenti rendelkezésekkel összhangban – elutasította.¹⁰⁵

Újabb három évnek kellett eltelnie addig, amíg az MDP Központi Vezetősége 1956. április 6-án értesítette az illetékes megyei pártvezetőket arról, hogy a magyar–jugoszláv viszony javulása miatt március 12-én megszüntették a déli határövezetet. A Politikai Bizottság augusztus 24-én foglalkozott az ezzel kapcsolatos vagyoni jogi intézkedésekkel, és döntött arról, hogy a kitelepítettek visszaköltözhetnek korábbi lakóhelyükre, új egzisztenciájuk megteremtéséhez családonként maximum 5 ezer forint segélyben részesülhetnek, és visszakaphatják a törvénytelenül államosított lakóingatlanjaikat.¹⁰⁶ Mégis, a visszajuttatást szabályozó miniszteri rendelet hiányára hivatkozva a garai közszépi tanács végrehajtó bizottsága

¹⁰² ÁBTL 3.1.5. O-9553/3. 93. Jelentés. Baja, 1955. december 13.

¹⁰³ MNL BKML XXXV. 39. f. 88. d. 1. cs. 8. ő. e. Jegyzőkönyv. Bácsalmás, 1953. május 4.

¹⁰⁴ Orgoványi, 2001. 278–279.

¹⁰⁵ MNL BKML XXIII. 728.b. 1. d. Jegyzőkönyv. Gara, 1953. október 1. és MNL BKML XXIII. 728.b. 1. d. Jegyzőkönyv. Gara, 1954. március 25.

¹⁰⁶ Orgoványi, 2001. 280–281.

1956. szeptember 7-i ülésén elutasította Osztrogonác Menyhért és Páncsity Jakab rehabilitáltak lakóingatlanuk visszaadására irányuló kérelmét.¹⁰⁷ Hercegszántón fedezett hiányában utasították el Blazetin Bertalan kérését, aki az internálása alatt a háza udvarából eltűnt 9-10 kocsis fa értékének megtérítését kérte, de teljesíthetőnek vélte Filákovity Marin kérését, aki a házat körülvevő drótkerítést szerette volna visszakapni: a műszaki határozatból kiszedett szögesdrótból azt pótolhatóknak vélték.¹⁰⁸ Habár a meglehetősen szűkszavú, tényközlő jegyzőkönyvek nem tettek említést etnikai feszültségekről, mégis úgy vélem, a hazaköltözés, a szembesülés az eltulajdonított ingó és ingatlan javakkal és az azok visszaszerzésére irányuló kísérlet nem volt zökkenőmentes, és minden bizonnyal aggodalommal tölthette el az internáltak javait megszerzőket, és ellentétekhez vezethetett a régi és az új tulajdonosok között.

A garai és hercegszántói példák azt is jelzik, hogy az internáltak kártalanításának valós rendezésére, a helyi közösségek tagjainak a megelőző évek történéseivel való érdemi szembesítésére már csak az 1956-os forradalmat követően kerülhetett sor. Az 1956 utáni évek magyar–jugoszláv kapcsolatainak a bajai háromszögben élő magyarok és délszlávok együttélésére gyakorolt hatásának vizsgálata azonban már egy más tanulmány lapjaira tartozik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

ÁBTL 3.1.5. Operatív dossziék

Arhiv Jugoslavije

AJ 50 Predsedništvo Vlade FNRJ, 1942–1953

AJ 507 CK SKJ IX/75. Savez komunista Jugoslavije, Centralni komitet, Međunarodni odnosi, Mađarska

AJ 507 CK SKJ XVIII Komisija za nacionalne manjine

AJ 836 Kancelarija Maršala Jugoslavije

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára

MNL BKML IV.401 Bács-Bodrog vármegye és Baja város főispánjának iratai (1943–1950)

MNL BKML XXIII. Tanácsok (1942–1992)

MNL BKML XXXV 38. f. MDP Bajai Járási Bizottságának iratai (1949–1956)

¹⁰⁷ MNL BKML XXIII. 728.b. 1. d. Jegyzőkönyv. Gara, 1956. szeptember 7.

¹⁰⁸ MNL BKML XXIII. 733.b. 1. d. Jegyzőkönyv. Hercegszántó, 1956. december 5.

MNL BKML XXXV 39. f. MDP Bácsalmási Járási Bizottságának iratai (1948–1956)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL M-KS 274. f. Magyar Kommunista Párt iratai (1938–1948)

MNL OL M-KS 276. f. Magyar Dolgozók Pártja (MDP) (1946–1958)

MNL OL XIX-A-1 Miniszterelnökség (1944–1949)

MNL OL XIX-J-1 Külügyminisztérium (1862–1995)

MNL OL X Másolatok gyűjteménye, mikrofilmek

SAJTÓ

Szabad Nép, 1947.

ADATBÁZISOK

Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa, https://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php (Utolsó letöltés: 2024. november 5.)

SZAKRODALOM

A. Sajti Enikő: Egy kommunista káder a külügyben: Rex József. *Forrás*, 2009/7–8. 89–109.

Baráth Magdolna: A „történelmi kibékülés” Jugoszláviával. In: J. Nagy László – Varga Beáta – Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Tanulmánykötet A. Sajti Enikő születésnapjára*. Szeged: JATEPress, 2009. 87–95.

Fehér Mária: A Bács-Bodrog megyei délszlávok alsófokú oktatásának történetéhez 1945–1948. *Bács-Kiskun megye múltjából* 5, 1983. 537–575.

Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993*. Budapest: Ister, 2000.

Gibiński, Leonid: The 1948 Soviet–Yugoslav Conflict and the Formation of the ‘Socialist Camp’ Model. In: Westad, Odd Arne – Holtsmark, Sven G. – Neumann, Iver B. (eds): *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945–89*. New York: Palgrave Macmillan, 1994. 26–46.

Gíbianszkij, Leonyid: Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. *Múltunk*, 1994/4. 111–160.

Hornják Árpád: Bácska-Baranyai térség az I. világháború után – A szerb megszállás. In: Üö.: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs: Boncz Nyomdaipari Kft, 2010. 7–21.

- Hornyák Árpád: Határkérdés és kisebbségek a második világháborút követő magyar–jugoszláv államközi kapcsolatokban, 1944–1946. *Kisebbségkutatás*, 2015/2. 142–158.
- Hornyák Árpád: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In: Bíró László – Hornyák Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest: MTA BTK Történeti Intézet, 2016. 315–335.
- Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék: Forum, 2004.
- Király László: *A mezőgazdaság amerikai utas fejlődése és a népi demokratikus agrárátalakulás Bács-Kiskun megyében*. Kandidátusi értekezés. Kecskemét, 1976. <https://mek.oszk.hu/23500/23588/> (Utolsó letöltés: 2024. január 22.)
- Marelyn Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István: A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a diplomáciai levelezés tükrében. *Múltunk*, 2001/1. 233–284.
- Mezei Géza (szerk.): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Budapest: Új Mandátum, 2001.
- Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. *Bács-Kiskun megye múltjából 17*, 2001. 253–285.
- Papp Árpád (szerk.): *Délszlávok Párizsban. Egy határszakasz megrajzolásának krónikája és dokumentumai*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2021.
- Rajak, Svetozar: The Cold War in the Balkans, 1945–1956. In: Leffler, Melvin P. – Westad, Odd Arne (eds.): *History of the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. Vol. 1. 198–220.
- Skenderović, Robert: *Povijest podunavskih hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*. Subotica – Slavonski Brod: Zavod za kulturu vojvođanski Hrvata – Hrvatski institut za povijest, 2017.
- Sokcevičs Dénes: A horvátság csángói: a bácskai bunyevácok a horvát, a magyar és a szerb nemzeti integrációs törekvések ütközőpontján. In: Uő.: *Mozaikkockák déli szomszédaink történetéből*. Budapest: Rubicon Intézet, 2022. 75–86.
- Sztikalin, A. Sz.: A szovjet–jugoszláv közeledés és a magyar belpolitikai helyzet (1954–1956 nyara). *Múltunk*, 2003/1. 208–234.
- Tóth Ágnes: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései, 1945–1948. Dokumentumok. *Bács-Kiskun megye múltjából 12*, 1993. 361–382.
- Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon 1945–1948. In: Bíró László – Hornyák Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest: MTA BTK Történeti Intézet, 2016. 337–372.

- Tóth Ágnes: Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. *Bács-Kiskun megye múltjából* 14, 1998. 285–336.
- Tóth Ágnes: Népmozgások Csonka Bács-Bodrog vármegyében (1945–1948). *Barátság*, 1996/1. 1226–1230.
- Tóth Ágnes: Telepítések Csátalja, Gara és Vaskút községekben 1945–1949 között. *Aetas*, 1987/1. 31–67.
- Tóth Ágnes: *Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében 1945–1948*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1989.
- Vukman Péter: „A fordulat évei”. Magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948–1949). *Acta Historica Szegediensis*, Tomus 141. 2017. 179–194.
- Vukman Péter: Barátból ellenség – ellenségből barát (?): A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956). In: Molnár Tibor (szerk.): *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2016. 45–79.
- Vukman Péter: Egy ellentétes előjelű fordulat: Jugoszlávia útja a „nemzeti sztálinizmustól” a titoizmus felé. In: Mitrovits Miklós (szerk.): *Sztálin árnyékában: A szovjet modell exportja Kelet-Közép-Európába (1944–1948)*. Budapest: Országház Kiadó, 2018. 261–283.
- Vukman Péter: Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov. *Századok*, 2014/4. 959–981.
- Vukman Péter: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”. *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Budapest–Pécs: ÁBTL–Kronosz, 2017.
- Vukman Péter: „Tito legszívósabb ügynöke.” Lazar Brankov Magyarországon (1945–1956). In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 291–313.